

ПРАВОВА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК ГАРАНТІЯ ЕФЕКТИВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

LEGAL DETERMINATION AS A GUARANTEE OF THE EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS: PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Савинський С.М., аспірант відділу теорії держави і права

Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України, адвокат

Адвокатське об'єднання «ГРЕЙСЕРС»

Стаття присвячена розгляду правової визначеності як гарантії ефективної реалізації прав і свобод людини, а також узагальненню практики Європейського суду з прав людини з вказаного питання. У статті проведено дослідження змісту принципу правової визначеності, проаналізовані його особливості та сфера його використання в практиці Європейського суду з прав людини. Також у статті узагальнено практику розгляду справ Європейським судом з прав людини, які стосуються тлумачення принципу правової визначеності. ЄСПЛ вказує на наступні змістовні характеристики правової визначеності як: неприпустимість скасування рішень судів, що набрали законної сили, за відсутності судової помилки або суттєвих порушень; суворість встановлених законом термінів, у тому числі неприпустимість зворотної сили закону; зрозумілість правового регулювання. Автором зазначено, що правова визначеність тісно взаємопов'язана із такими принципами як законність, справедливість тощо, та іноді може вступати з ними в колізії. При вирішенні можливих протиріч зазначених принципів необхідно виходити із значущості функцій права, що втілюються за їх допомогою, а також цінностей, на захист яких вони спрямовані.

У висновках до статті зазначено, що особливої уваги заслуговує підхід до розгляду правової визначеності як гарантії реалізації прав і свобод людини. На думку автора правову визначеність необхідно розглядати як правовий орієнтир для національного законодавства, мета якого полягає, насамперед, у забезпеченні стабільності правового статусу людини. Правова визначеність як гарантія ефективної реалізації прав і свобод людини забезпечується шляхом вдосконалення правотворчих і правозастосовних процесів. Крім того, зроблені висновки, що принцип правової визначеності широко використовується у практиці Європейського суду з прав людини, зокрема, при обґрунтуванні ухвалених ним рішень. Поняття «правової визначеності» розглядається Європейським судом з прав людини в декількох аспектах. По-перше, як вимога до судового рішення, до підсумку правозастосовної діяльності. По-друге, як вимога до національного законодавця. Дотримання принципу правової визначеності є запорукою впевненості в ефективній діяльності правотворчих і правозастосовних органів.

Ключові слова: верховенство права, принципи права, правова визначеність, визначеність закону, права людини, обмеження прав, реалізація права, Європейський суд з прав людини.

The article is devoted to consideration of legal certainty as a guarantee of effective implementation of human rights and freedoms, as well as generalization of the practice of the European Court of Human Rights on the specified issue. The article researches the content of the principle of legal certainty, analyzes its features and the scope of its use in the practice of the European Court of Human Rights. The article also summarizes the practice of considering cases by the European Court of Human Rights, which relate to the interpretation of the principle of legal certainty. The ECtHR indicates the following meaningful characteristics of legal certainty as: inadmissibility of annulment of court decisions that have entered into force, in the absence of judicial error or significant violations; the strictness of the terms established by law, including the inadmissibility of retroactive effect of the law; clarity of legal regulation. The author states that legal certainty is closely interconnected with such principles as legality, justice, etc., and can sometimes come into conflict with them. When resolving possible contradictions of these principles, it is necessary to proceed from the significance of the functions of law implemented with their help, as well as the values that they are aimed at protecting.

In the conclusions to the article, it is stated that the approach to consideration of legal certainty as a guarantee of the realization of human rights and freedoms deserves special attention. According to the author, legal certainty should be considered as a legal guideline for national legislation, the purpose of which is, first of all, to ensure the stability of the legal status of a person. Legal certainty as a guarantee of effective implementation of human rights and freedoms is ensured by improving law-making and law-enforcement processes. In addition, it was concluded that the principle of legal certainty is widely used in the practice of the European Court of Human Rights, in particular, when justifying its decisions. The concept of "legal certainty" is considered by the European Court of Human Rights in several aspects. First, as a requirement for a court decision, for the conclusion of law enforcement activities. Secondly, as a requirement for the national legislator. Compliance with the principle of legal certainty is a guarantee of confidence in the effective activity of law-making and law-enforcement bodies.

Key words: rule of law, principles of law, legal certainty, human rights, limitation of rights, implementation of law, European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. У юридичній науці правова визначеність розглядається як ефективна умова дії верховенства права, а також як правовий орієнтир для національного законодавства, основною метою якого є забезпечення стабільності правового статусу людини. Така стабільність, у свою чергу, досягається шляхом вдосконалення правотворчих і правозастосовних процесів. Дотримання принципу правової визначеності є запорукою впевненості в ефективній діяльності правотворчих і правозастосовних органів.

Принцип правової визначеності активно застосовується в практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Водночас, актуальною є необхідність узагальнення практики Європейського суду з прав людини, зокрема, щодо тлумачення даним органом змісту та елементів принципу правової визначеності. Крім того, вра-

ховуючи те, що правова визначеність носить загальний характер і об'єднує різноманітні вимоги до якості нормативно-правових актів і правозастосовної практики, то практика Європейського суду з прав людини щодо тлумачення принципу правової визначеності постійно перебуває у стані свого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання щодо поняття та змісту правової визначеності, особливостей реалізації принципу правової визначеності розглядалися у наукових працях таких вітчизняних вчених як: Л. Л. Богчової, П. Д. Гуйвана, Д. О. Єрмоленка, М. І. Козюбри, О.С. Котухи, Л. А. Луць, Ю. І. Матвєєвої, С. П. Погребняка, Т. С. Подорожної, А. М. Приймака, О. В. Стрельцової, Л. Г. Удовика, Т. І. Фулей, та інших. Крім того, окремі аспекти щодо сутності принципу правової визначеності становили предмет досліджень і зарубіж-

них науковців, зокрема: А. Дайсі, В. Кернза, Дж. Максєйнера, Г. Радбруха, А. Тагама, Ф. Хаєка, Т. Хартлі та інших. Водночас, незважаючи на наявність наукових доробків, присвячених визначенню поняття та змісту принципу правової визначеності, актуалізується необхідність у подальшому дослідженні правової визначеності як гарантії ефективного реалізації прав і свобод людини, та розгляду її крізь призму вивчення практики Європейського суду з прав людини.

Метою статті є розгляд правової визначеності як гарантії ефективного реалізації прав і свобод людини, а також узагальнення практики Європейського суду з прав людини з вказаного питання.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку національного законодавства система правових механізмів реалізації та захисту прав людини спрямована на максимальну відповідність основним міжнародним нормативно-правовим актам, таким як: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1996 року [1], Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року [2], Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року [3] тощо.

Водночас, наявність певної невизначеності в правовому регулюванні встановлених законодавством гарантій прав і свобод людини та громадянина, наявність колізійних норм, «розпливчаті» та неоднозначні формулювання правових норм в законодавчих актах вказує на те, що діюча система правозахисних механізмів прав людини не в повній мірі забезпечує їх реалізацію та потребує вдосконалення. Важливість реалізації принципу правової визначеності при правовому регулюванні правозахисних механізмів прав людини полягає в тому, що цей принцип забезпечує комплексність і системність досліджуваних суспільних правовідносин.

Вимога правової визначеності є однією з головних ознак норм права як системи соціальних норм. У свою чергу формальна визначеність права є тією рисою, без якої право в цілому не може існувати [4, с. 24]. Принцип правової визначеності у правовій доктрині розглядають як принцип, що забезпечує стабільність рішення, яке набрало законної сили [5, с. 31].

Правова визначеність є не тільки властивістю, а й принципом права. Як властивість права вона передбачає точність правових розпоряджень, що забезпечує високу якість юридичної техніки. Як принцип права правова визначеність вимагає ясності щодо обсягу суб'єктивних прав, обов'язків і заборон, які випливають із закону, інших форм права та правозастосовних актів [4, с. 25]. Принцип правової визначеності активно використовуються при розгляді справ Європейським судом з прав людини, зокрема, в контексті порушення права на свободу та особисту недоторканість та права на справедливий суд (стаття 5 і 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) [3].

На нашу думку, принцип правової визначеності також можна розглядати як гарантію ефективного реалізації прав і свобод людини. Правова визначеність як гарантія ефективного реалізації прав і свобод людини забезпечується шляхом вдосконалення правотворчих і правозастосовних процесів. У даному контексті правова визначеність являє собою правовий орієнтир для національного законодавства, мета якого полягає, насамперед, у забезпеченні стабільності правового статусу людини.

Практикою ЄСПЛ виокремлені певні складові елементи правової визначеності, які відображають її зміст, до яких належать: незаперечність судових рішень, тобто, неприпустимість скасування рішень судів, що набрали законної сили, за відсутності судової помилки або суттєвих порушень; суворість встановлених законом термінів, у тому числі неприпустимість зворотної сили закону; зрозумілість правового регулювання. Кожне значення, що

надається принципу правової визначеності, передбачає виконання однієї чи кількох його функцій, серед яких: забезпечення ясності прав та обов'язків прав людини у межах чинного законодавства; захист від свавілля держави та уповноважених нею органів; підтримка довіри громадян до держави; забезпечення ефективності застосування права; гарантії ефективного реалізація прав і свобод людини [6, с. 12].

Правова визначеність тісно взаємопов'язана із такими принципами як законність, справедливість тощо, та іноді може вступати з ними в колізії. При вирішенні можливих протиріч зазначених принципів необхідно виходити із значущості функцій права, що втілюються за їх допомогою, а також цінностей, на захист яких вони спрямовані. Принцип правової визначеності, як обґрунтовано зазначають Т. С. Подорожна та О. С. Котуха, узагальнює такі загальноправові категорії як «якість закону», «законні очікування», «непорушність прав», «стабільність та остаточність судових рішень» на які, у свою чергу, спирається практика Європейського суду з прав людини [7, с. 76].

Розглянемо більш детально розуміння природи такого правового явища як «правова визначеність» на дослідженні конкретних рішень Європейського суду прав людини.

У рішенні в справі «Маркс проти Бельгії» від 13 червня 1979 року, Європейським судом з прав людини було зроблено висновок про те, що принцип правової визначеності є «невід'ємною частиною Конвенції» (п. 58) [8]. Аналогічна позиція висловлена ЄСПЛ в справі «Санді таймс» проти Сполученого Королівства» від 26 квітня 1979 року [9].

У справі «Лендон, Очаковські-Лоран і Жюлі проти Франції» від 22 жовтня 2007 року, ЄСПЛ зазначив, що правова норма не може вважатись «законом» в розумінні положень п. 2 ст. 10 Конвенції, якщо вона не сформульована з точністю, достатньою для того, щоб особа могла регулювати власні дії; громадянин повинен, якщо є необхідність з допомогою юридичної консультації, передбачити в достатній мірі правові наслідки до яких може ті або інші діяння. Відповідні наслідки не повинні бути передбачено з абсолютною точністю. Хоча визначеність є бажаною, вона може призвести до надмірної «жорсткості» закону, а останній має бути здатний прилаштовуватися до постійних змін умов і обставин в суспільстві та державі. Враховуючи це, закони у більшій чи меншій мірі сформульовані розпливчато, а їх тлумачення та реалізація – є питаннями правозастосовної практики. У цьому рішенні ЄСПЛ такого наголосив на тому, що обсяг поняття передбачуваності залежить від змісту відповідного нормативно-правового акту та сфери, яку він покликаний урегулювати, а також статусу тих осіб, до якого він звернений (п. 41) [10].

Однією із вимог правової визначеності є «чітке формулювання норми права» (рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олссон проти Швеції» від 24 березня 1988 року) [11]. Запорукою належного тлумачення та реалізації правової норми є її однозначність, чіткість, відносна конкретність та зрозумілість [12, с. 54].

Також необхідно виокремити та охарактеризувати вимоги, які випливають із принципу правової визначеності, та напрацьовані практикою Європейського суду з прав людини. Зокрема, Європейський суд з прав людини пропонує включати в зміст принципу правової визначеності заборону повторного перегляду судового рішення, яке набрало законної сили:

1) перегляд рішення суду, яке набрало законної сили судом вищої інстанції за заявою посадової особи є недопустимим (рішення Європейського суду з прав людини у справі «Барановський проти Польщі» від 28 березня 2000 року) [13];

2) перегляд рішення суду, яке набрало законної сили не ж порушенням принципу правової визначеності, якщо метою такого перегляду є виправлення судової помилки,

неправильного здійснення правосуддя (рішення Європейського суду з прав людини у справі «Горнєбі проти Греції» від 19 березня 2006 року) [14];

3) повторний розгляд вирішеної справи є недопустимим. Принцип правової визначеності закріплює, що жодна зі сторін не може вимагати перегляду остаточного судового рішення, яке набрало законної сили (рішення Європейського суду з прав людини у справі «Брумареску проти Румунії» від 28 жовтня 199 року) [15].

У вище згаданій справі «Барановський проти Польщі» від 28 березня 2000 року, ЄСПЛ сформулював висновок згідно із яким необхідною умовою правової визначеності є чітке формулювання умов, за яких здійснюється обмеження чи позбавлення свободи. Така вимога має на меті, у першу чергу, захист особи у її відносинах з уповноваженими органами державної влади [13].

Крім того, варто зауважити, що принцип правової визначеності також потребує забезпечення виконання судових рішень, які набрали законної сили. Зокрема, у справі «Серінг проти Сполученого Королівства» від 07 липня 1989 року, ЄСПЛ визначив, що Конвенція як нормативно-правовий акт, що спрямований на захист прав людини, припускає, що її гарантії повинні бути ефективними та реальними. Крім того, будь-яке тлумачення гарантованих Конвенцією прав і свобод людини та громадянина повинно відповідати загальним рисам Конвенції, метою якої є – розвиток та забезпечення цінностей та ідеалів демократичного суспільства. Судові рішення, які набрали законної сили є обов'язковими для виконання усіма органами місцевого самоврядування, органу державної влади, їх уповноваженими посадовими особами, фізичними та юридичними особами на всій території держави. На державу покладений безпосередній обов'язок забезпечення своєчасного та повного виконання рішення суду, яке набрало законної сили [16].

Таким чином, узагальнивши правозастосовну практику Європейського суду в справах щодо тлумачення правової визначеності впливає висновок про те, що законодавство, яке застосовується судами законодавство повинно бути чітким, конкретним та недвозначним. Формулювання норм права мають бути однозначними, їхній зміст не повинен суперечити іншим правовим нормам. Тобто, принцип правової визначеності передбачає високий рівень визначеності права у цілому, і високий рівень визначеності правової норми, зокрема. Така визначеність має виключати такі ситуації, коли, заявник і суд можуть одночасно вчинити помилку, наприклад, у питанні визначення підвідомчості спору. Точність формулювань норм права гарантує особі захист від свавілля зі сторони представників державної влади, а також від невизначеного кола третіх осіб, а також виключає для особи стан невизначеності, обумовлений неможливістю прогнозувати правові наслідки своїх діянь.

За допомогою реалізації принципу правової визначеності досягається однозначність і точність норм права, забезпечення їх логічного співвідношення та чітких пра-

вил законодавчої техніки. Такий підхід правового регулювання гарантій прав і свобод людини та громадянина забезпечить єдність правозастосовної практики.

Висновки. Враховуючи наведені вище позиції Європейського суду з прав людини можемо зробити наступні висновки. На нашу думку, серед різних підходів до змісту правової визначеності, особливої уваги заслуговує підхід до розгляду правової визначеності як гарантії реалізації прав і свобод людини. Зміст такого підходу полягає в тому, що правову визначеність необхідно розглядати не тільки складову принципу верховенства права, а і як правовий орієнтир для національного законодавства, мета якого полягає, насамперед, у забезпеченні стабільності правового статусу людини. Правова визначеність як гарантія ефективної реалізації прав і свобод людини забезпечується шляхом вдосконалення правотворчих і правозастосовних процесів.

Принцип правової визначеності широко використовується у практиці Європейського суду з прав людини, зокрема, при обґрунтуванні ухвалених ним рішень. Поняття «правової визначеності» розглядається Європейським судом з прав людини в декількох аспектах.

По-перше, як вимога до судового рішення, до підсумку правозастосовної діяльності. У такому випадку Європейський суд з прав людини розглядає вимогу правової визначеності з двох позицій: як безпосередню вимогу до самого рішення суду (в контексті його зрозумілості, вмотивованості тощо), та як вимогу «стійкості» остаточного судового рішення у цілому, покликаною бути стабільним регулятором суспільних правовідносин. У справах про порушення принципу правової визначеності Європейським судом з прав людини було зазначено, що суперечливі рішення вищого національного суду самі по собі складають джерело правової невизначеності та порушують конвенційне право людини на справедливий судовий розгляд, що закріплене в статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Невизначеність норми права на практиці є ретроактивною, тобто її адресат не може співвіднести з такою нормою власну поведінку та передбачити відповідні правові наслідки. У такому разі відсутній психологічний зв'язок між правопорушником і законом, що, у свою чергу, призводить до нівелювання регулятивної функції нормативно-правового акту.

По-друге, як вимога до національного законодавця. Насамперед, така вимога стосується законодавчого процесу, в результаті якого з'являється правова норма, яка, відповідно до позиції Європейського суду з прав людини, повинна відповідати вимогам зрозумілості, точності та недвозначності її змісту. Із аналізу рішень Європейського суду з прав людини випливає, що закон повинен відповідати, встановленому Європейською конвенцією стандарту, згідно із яким правові норми законодавчого акту повинні бути сформульовані чітко та дозволяти особі передбачити, використовуючи у разі необхідності звернення за юридичною допомогою, ті наслідки, з якими можуть бути пов'язані ті або інші дії такої особи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 20.09.2024).
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 20.09.2024).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04 листопада 1950 року. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.09.2024).
4. Луць Л.А. Принцип правової визначеності: сучасний стан та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 21-27. URL: http://lsej.org.ua/8_2023/2.pdf (дата звернення: 20.09.2024).
5. Матвеева Ю.І. Правова визначеність: pro et contra. *Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки*. 2018. Том. 1 С. 29-32.
6. Гуйван П.Д. Правова визначеність як складова частина принципу верховенства права. *Альманах міжнародного права*. 2017. Випуск 17. С. 11-21.
7. Подорожна Т.С., Котуха О.С. Реалізація принципу правової визначеності крізь призму захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія: Юридичні науки*. 2021. № 10. С. 72-80. URL: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/1000/948> (дата звернення: 20.09.2024).

8. Case of Marckx v. Belgium 13 June 1979 (Application № 6833/74). *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-57534%22> (дата звернення: 20.09.2024).
9. Case of Sunday Times v. The United Kingdom 26 April 1979 (Application № 6538/74). *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-57584%22> (дата звернення: 20.09.2024).
10. Case of Lindon, Otchakovsky-Laurens and July v. France 22 October 2007 (Application № 21279/02, 36448/02). *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-82846%22> (дата звернення: 20.09.2024).
11. Case of Olsson v. Sweden 24 March 1988 (Application № 10465/83). *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-57548%22> (дата звернення: 20.09.2024).
12. Приймак А.М. Принципи правової визначеності: поняття та окремі аспекти. *Наукові записки. Серія: Юридичні науки*. 2010. Том 103. С. 53-55.
13. Case of Baranowski v. Poland 28 March 2000 (Application № 39742/05). *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-82496%22> (дата звернення: 20.09.2024).
14. Case of Hornsby v. Greece 01 April 1998 (Application № 107/1995/613/701). *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-58153%22> (дата звернення: 20.09.2024).
15. Case of Brumărescu v. Romania 28 October 1999 (Application № 28342/95). *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%22itemid%22:%22001-58337%22> (дата звернення: 20.09.2024).
16. Case of Soering v. The United Kingdom 07 July 1989 (Application № 14038/88). *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-57619%22> (дата звернення: 20.09.2024).